

Lietuvių kalbos instituto
Geolingvistikos centras

Institute of the Lithuanian Language
Research Centre of Geolinguistics

Tarptautinė mokslinė konferencija

**METODOLOGINĖS NAUJOVĖS
KALBINIO VARIANTIŠKUMO TYRIMUOSE**

ANOTACIJOS

International Scientific Conference

**METHODOLOGICAL INNOVATIONS
IN THE STUDY OF LINGUISTIC VARIATION**

ABSTRACTS

2024 m. spalio 10–11 d. | 10th–11th October 2024

Mokslinis komitetas | Scientific Committee

Prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė (pirmininkė), Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Prof. dr. John Nerbonne, University of Groningen, University of Freiburg, University of Tübingen | Groningeno universitetas, Freiburgo universitetas, Tiubingeno universitetas

Prof. habil. dr. Maciej Rak, Jagiellonian University | Jogailos universitetas

Prof. habil. dr. Anna Stafecka, University of Latvia | Latvijos universitetas

Prof. dr. Kristina Rutkovska, Vilniaus universitetas | Vilnius University

Prof. dr. Jožica Škofic, The Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (ZRC SAZU) | Fran Ramovš slovėnų kalbos institutas, Slovėnijos mokslų ir menų akademijos Mokslinių tyrimų centras (ZRC SAZU)

Doc. dr. Rūta Kazlauskaitė, Vilniaus universiteto Šiaulių akademija | Vilnius University Šiauliai Academy

Dr. Asta Leskauskaitė, Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Dr. Florin-Teodor Olariu, Romanian Academy, Iasi Branch | Rumunijos mokslų akademijos Jasų filialas

Dr. Vilija Sakalauskiėnė, Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Organizacinis komitetas | Organising Committee

Dr. Vilija Ragaišienė (pirmininkė), Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Dr. Agnė Čepaitienė (sekretorė), Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Prof. dr. Edmundas Trumpa, University of Latvia | Latvijos universitetas

Doc. dr. Rima Bakšienė, Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Dr. Diana Dambrauskienė, Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Dr. Aurelija Tamulionienė, Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Dr. Simona Vyniautaitė, Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Inga Baublienė, Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

TURINYS | CONTENTS

Rima Bakšienė, Agnė Čepaitienė. <i>Kazimiero Šaulio veikalas „Juodžiūnų tarmė“ – modernios lietuvių tarmių transkripcijos TFA ištakos</i>	1
Laura Brazaitienė. <i>Lietuvių kalbos ploto vidurio šnektos XX a. 7-ojo ir XXI a. 2-ojo dešimtmečio duomenimis</i>	2
Veslava Čížik-Prokaševa. <i>Rusės vaizdinys Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne</i>	3
Diana Dambrauskienė, Simona Vyniautaitė. <i>Tarminio variantiškumo prielaidos ir požymių realizacija Šilalės apylinkėse</i>	4
Aidas Gudaitis, Agnė Čepaitienė. <i>Application of GIS Tools and Geospatial Analysis Methods in the Research of Lithuanian Variation</i>	5
Heiko Kammers, Simon Kasper, Jeffrey Pheiff. <i>(Morpho-)syntactic Variation in the German Regional Languages</i>	6
Rūta Kazlauskaitė. <i>Žvaigždžių spalvos poezijoje</i>	7
Dalia Kiseliūnaitė. <i>Lokatyvo ir prielinksnių konstrukcijų konkurencija kuršininkų kalboje</i>	8
Katarzyna Konczewska. <i>In Search of New Methods in Border Studies. Archival Ethnographic Materials as a Source for Researching Historical Multilingualism in the Belarusian-Lithuanian Borderland</i>	9
Ihor Koroliov, Aurelija Gritėnienė, Svitlana Hrycenko. <i>„Lietuvių–ukrainiečių kalbų žodyno“ sudarymo principai</i>	10
Lidija Leikuma. <i>Izloksnes atpažinimas iespėjas nelatvieša pierakstītā tekstā: Zvirgzdines izloksnes piemērs</i>	11
Asta Leskauskaitė. <i>Morfologinių požymių taikymas tarminių kalbos variantų identifikacijai</i>	12
Violeta Meiliūnaitė. <i>Kalbinė aplinka ir jos įtaka lietuviškumui: religinių pastatų ir apeigų atvejis Šalčininkų rajone</i>	13
Danguolė Mikulėnienė. <i>Ideological Narrative of the Soviet Period in Lithuanian Dialectology</i>	14
Rita Miliūnaitė. <i>Nuo futbolisto iki atšilisto: žodžiai su priesaga -istas, -ė variantiškumo ir substandartizacijos aspektu</i>	15
John Nerbonne. <i>The Near Horizon in Dialectology</i>	16
Florin-Teodor Olariu, Silviu Bejinariu, Veronica Olariu, Ludmila Malahova, Tudor Bumbu. <i>The Moldavian Linguistic Atlas (1968–1973): Towards a Digital Edition with Latin Alphabet</i>	17
Silvija Papaurėlytė-Klovienė. <i>Žodžio mama asociacijų laukas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje</i>	18

Nida Poderienė. <i>Etnolingvistinio gyvybingumo koncepcija grįstas geolingvistinio tyrimo klausimynas</i>	19
Vilija Ragaišienė. <i>Miško vaizdas tarminiuose žodynuose</i>	20
Maciej Rak. <i>Polska dialektologia wobec wyzwań zmieniającej się sytuacji językowej na wsi – nowe metody w nowych warunkach</i>	21
Jogilė Teresa Ramonaitė, Ieva Frigerio. <i>Regioninių Italijos kalbinių variantų perteikimas Lietuvos skaitytojams grožiniame tekste</i>	22
Kristina Rutkovska. <i>Etnoteologijos metodai senųjų raštų tyrimuose</i>	23
Vilija Sakalauskienė. <i>Naujas požiūris į lietuvių tarminę leksikografiją: etnolingvistinė informacija žodynų makro- ir mikrostruktūroje</i>	24
Anna Stafecka, Liene Markus-Narvila. <i>Ieskats latviešu geolingvistikas attīstībā</i>	25
Žydrūnė Šalaviejūtė. <i>Lietuvių kalbos žuvų pavadinimų variantiškumas ir motyvacija</i>	26
Žydrūnas Šidlauskas. <i>Tarminio suvokimo (emic) kiekybinė patikra Kauno marių apylinkėse</i>	27
Jožica Škofic. <i>Interactive Slovenian Linguistic Atlas: New Tools in Slovenian Geolinguistics for International Use</i>	28
Violeta Švaikovskaja. <i>„Aš tikriausiai 4 bet penketais išlaikydavau visada“ – išsilavinimo samprata Šalčininkų krašto gyventojų autobiografiniuose pasakojimuose</i>	29
Daiva Šveikauskienė. <i>Nederinamasis pažymynys: valdymas ar šliejimas?</i>	30
Aurelija Tamulionienė. <i>Lietuvos mokinių kalba: kokių pokyčių laukti?</i>	31
Edmundas Trumpa. <i>Formančių dinamikos lyginimas kaip vienas iš galimų metodų latvių kalbos ir jos tarmių prozodijos tyrimuose</i>	32
Nijolė Tuomienė. <i>Situacinė kodų kaita – veiksminga komunikacijos strategija Pietryčių Lietuvoje</i>	33
Loreta Vaičiulytė-Semėnienė. <i>Vienatvės vaizdinys publicistikoje</i>	34
Danutė Valentukevičienė. <i>Varėnos geolekto zonos tarmiškumas: kietinamo priebalsio ɫ realizacijos pokyčiai</i>	35
Daira Vēvere. <i>Towards a New Terminology in Latvian Geolinguistics: The Case of the Livonic Dialect of Courland Ceļā uz jaunu terminoloģiju latviešu valodas geolingvistikā: Kurzemes lībisko izlokšņu piemērs</i>	36

Kazimiero Šaulio veikalas „Juodžiūnų tarmė“ – modernios lietuvių tarmių transkripcijos TFA ištakos

Pranešime sistemiškai analizuojami tyrėjo Kazimiero Šaulio 1988 m. veikale „Juodžiūnų tarmė“ taikyti tarptautinės fonetinės abėcėlės (TFA) ženklai rytų aukštaičių kupiškėnų patarmės pavyzdžiams užrašyti, juos lyginant su dabartiniu TFA ženklų rinkiniu, teikiamu lietuvių tarmėms. Siekiant pabrėžti tuometės ir šiandienės kupiškėnų patarmės kontrastą ir aktualizuoti autoriaus sukauptų duomenų svarbą, papildomai fragmentiškai atskleidžiama dabartinė kupiškėnų arealo sociokultūrinė ir socioekonominė situacija.

Šaulys buvo pirmasis lietuvių tarmių tyrėjas, įvertinęs TFA poreikį ir reikalingumą, XX a. antroje pusėje savarankiškai (savamokslis!) išmokęs TFA transkripcijos sistemos ir sėkmingai ją pritaikęs kupiškėnų šnektos tyrime. Veikalas „Juodžiūnų tarmė“ neabejotinai laikytinas pirmuoju sistemingu lietuvių tarmių TFA transkripcijos pavyzdžiu, o jo autorius vertintinas kaip labai gabus fonetikas, pastebėjęs daug vokalizmo ir prozodijos subtilybių ir suradęs tinkamus TFA simbolius jiems perteikti.

Be kitų aspektų, nagrinėtas darbas yra vertingas ir šiandien, ieškant sprendimų sudėtingesniems tarmių garsiniams vienetams žymėti. Minėtini bent keli iš jų: 1) Šaulio veikale įrodoma, kad priegaidžių alotonus žodžio kamiene ir gale būtina skirti ir žymėti diferencijuotai; 2) esama vertingų išvalgų dėl priebalsių *k*, *g* minkštumo laipsnio samplaikose, sonanto *n* variantų žymėjimo; 3) autorius patvirtino iki šiol fonetikų diskutuojamą faktą, kad trumpieji ir netrumpieji (pusilgiai ir ilgieji) balsiai pirmiausia skiriasi ne tiek kiekybe, kiek kokybiniais požymiais ir kt. Atlikta Šaulio veikalo „Juodžiūnų tarmė“ TFA rašmenų analizė leidžia teigti, kad autoriaus, kaip savamokslio, pasirinkta transkripcija yra labai tiksli, sisteminga, perteikianti subtilius fonetinius požymius, pasirinktų principų nuosekliai laikomasi.

Lietuvių kalbos ploto vidurio šnektos XX a. 7-ojo ir XXI a. 2-ojo dešimtmečio duomenimis

Remiantis jo paties paskelbtais tarmių plotų aprašais ir kartografinė medžiaga, buvo patikslintas XX a. 4-ojo dešimtmečio Antano Salio tarmių skirstymo žemėlapis (Geržotaitė 2016). Kompiuterinės kartografijos būdu šią klasifikaciją sugretinus su XX a. 7-ojo dešimtmečio Zigmo Zinkevičiaus ir Alekso Girdenio klasifikacija, išskirti jose nesutampantys šnektų plotai ir atlikta jų analizė. Remiantis XX a. 7-ojo dešimtmečio rankraštinėje medžiagoje ir garso įrašuose fiksuotomis klasifikacijose šnektas skiriančiomis ypatybėmis, sudarytas klasifikacijose nesutampančių šnektų plotų kitimo krypčių žemėlapis (Geržotaitė 2016). Vidurio Lietuvoje didžiausi skirtumai išryškėjo ties dabartinių: 1) rytų aukštaičių panevėžiškių (Kirbaičių, Liutkiškių apylinkės); 2) vakarų aukštaičių šiauliškių (Rugėnų apylinkės); 3) vakarų aukštaičių kauniškių ir pietų aukštaičių (Žaslių, Paparčių, Kaugonių, Krosnos, Navininkų apylinkės) paribiu.

XXI a. 2-ajame dešimtmetyje dialektologams dar kartą apvažiavus visą lietuvių kalbos plotą ir surinkus naujų duomenų, atsirado galimybė dar kartą palyginti kelių laikotarpių medžiagą ir įvertinti pokyčius. Šio pranešimo objektas – lietuvių tarmių klasifikacijose nesutampančios lietuvių kalbos ploto vidurio šnektos. Naujausių garso įrašų (daugiau nei 68 val.) perklausa rodo, kad pirmajame tiriamojo šnektų ploto fragmente dvigarsiai *an*, *en* ir buvę nosiniai balsiai *q*, *ę* nesiaurinti, priebalsis *l* beveik nekietintas (skiriamieji aukštaičių viduriečių požymiai Salio tarmių skirstyme). Reti ir trumpųjų balsių *a*, *u* galūnėse suplakimo atvejai (skiriamasis rytų aukštaičių panevėžiškių požymis Zinkevičiaus ir Girdenio skirstyme).

Antrojoje atkarpoje išgirsta keletas formų su kietuoju *l*, Salio teigimu, skiriančių aukštaičius viduriečius nuo vakariečių. Fiksuoti retesni kirčio atitraukimo, tačiau dažnesni nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimo ir kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimo atvejai (skiriamieji vakarų aukštaičių šiauliškių požymiai Zinkevičiaus ir Girdenio skirstyme). Kalbiniu (tarminiu) požiūriu išsiskiria trečioji šnektų ploto atkarpa. Ties Žaslių kampu, be tarmės, tiriamųjų teigimu, iki šiol vartojami dar ir vietiniai kitų kalbų variantai. Tarminėje vietos gyventojų kalboje tiek afrikatos *č*, *dž*, priebalsiai *t*, *d* bei jų junginiai *tv*, *dv* (skiriamasis dzūkų vakarinių požymis Salio tarmių skirstyme), tiek buvę nosiniai *q*, *ę* (skiriamasis pietų aukštaičių požymis Zinkevičiaus ir Girdenio skirstyme) daugiausia išlaikyti nepakitę.

Rezultatai rodo, kad klasifikacijose nesutampančio tiriamojo šnektų ploto kitimo kryptys žemėlapyje iš esmės nesikeičia. Nors skiriamųjų šnektų ypatybių linkstama atsisakyti (iš jų ypač kietojo *l* ir dzūkavimo, taip pat buvusių nosinių *q*, *ę*), buvusias kryptis išduoda visame plote tebefiksuojami pavieniai atvejai.

VESLAVA ČIŽIK-PROKAŠEVA

Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Rusės vaizdinys Dabartinės lietuvių kalbos tekстыne

Pranešimo tikslas – remiantis atrinkta medžiaga, išnagrinėti ir apibrėžti rusų moters vaizdinį. Tyrimui medžiaga rinkta iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT) grožinės ir negrožinės literatūros bei publicistikos tekstų. DLKT – tai 1992–2011 m. šaltinis, reprezentuojantis XX a. pabaigos–XXI a. pradžios lietuvių kalbos vartoseną. Publicistikos tekstynas sudaro net 63,8 proc. visos DLKT medžiagos. Publicistikai priskiriama bendroji, populiarioji, mokslinė periodika, knygos. Tai reiškia, kad DLKT publicistikos pavyzdžiai gali rodyti ir ankstesnę nei XX a. rusės suvokimą. Pagal rus* užklausą peržiūrėta daugiau kaip 22 900 sakinių. Iš viso analizei atrinkti 1 327 informatyvūs sakiniai. Jie nagrinėjami struktūrinį požiūrį derinant su kognityviniu.

Paaiškėjo, kad rusų moters vaizdinys DLKT gana visapusiškas, apie ruses pasakojama fiziniu, charakterio, socialiniu, lokaliu, buitiniu, veiklos, ideologiniu ir religiniu aspektu. Apie rusių išvaizdą plačiai nekalbama, tačiau nustatyta, kad jos neturi jokių išskirtinių bruožų. DLKT sakiniai rodo, kaip rusės rengdavosi ankstesniais laikais, kaip rengiasi dabar. Rusių charakterio bruožus, prigimtį, elgesį, jausmus aprašo 232 tekstyno sakiniai (17,5 proc. visų sakinių), todėl galima suprasti, kokios teigiamos ir neigiamos savybės būdingos rusėms. DLKT daug kalbama apie rusų moterų veiklą (daugiau kaip 30 proc. sakinių), parodoma, kuo jos užsiima; pristatomas jų statusas visuomenėje, pasakojama apie rusių bendradarbiavimą įvairiose srityse ir jų pripažinimą bei vertinimą (apie 21 proc. sakinių). Iš DLKT pavyzdžių matyti, kad būna rusių, kurios mažiau paiso dorovės normų, gali nusikalsti. Dalis tekstyno sakinių atskleidžia rusių vertybių skalę, pasakoja apie papročius, parodo, kad jos sunkiai dirba, dažnai pavaduoja vyrus, tačiau neretai yra skriaudžiamos. Sužinome ir tai, kad rusės yra religingos, jos gyvena daugelyje šalių. Išnagrinėjus medžiagą paaiškėjo, kad rusės DLKT vaizduojamos labiau teigiamai: dažniausiai jos pristatomos kaip sportininkės, kaip kitus mokantis ir gydantis asmuo, kaip asmuo, kuriantis ir perteikiantis grožį.

Tarminio variantiškumo prielaidos ir požymių realizacija Šilalės apylinkėse

Pietų žemaičių varniškių patarmės ploto infrastruktūriškai stipriausia gyvenvietė – „Lietuvių kalbos atlaso“ (toliau – LKA) punkto centras Šilalė (LKA 323). Sociokultūrinių tinklų analizė rodo, kad aplink Šilalę (LKA 323) yra susiformavusi aktyvių komunikacinių ryšių zona. Geografiškai arčiausiai rajono centro išsidėsčiusių penkių LKA punktų (Kvėdarna (LKA 288), Šiaūduva (LKA 289), Kałtinėnai (LKA 290), Pajūris (LKA 322) ir Vytógala (LKA 324) bendruomenės narių įprasčiausios judėjimo kryptys – į Šilalę (LKA 323). Tačiau sveikatos priežiūros paslaugų ir darbo vietų Šilalėje (LKA 323) nepakanka, todėl bendruomenės nariams tenka vykti į tolimesnius, kitų (pa)tarmių plotuose esančius miestus.

Pasikeitusi miestelių ir kaimų infrastruktūra (mažėja darbo vietų, nepakanka socialinių paslaugų ir pan.) vietos gyventojus verčia tapti vis mobilesniais. O kalbos vartotojų mobilumas ir komunikavimas su kitų kalbos variantų atstovais – vienas iš svarbiausių kalbos kaitos ir variantiškumo faktorių (Chambers 2002; Aliūkaitė, Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014 ir kt.).

Remiantis XXI a. 2-ojo dešimtmečio kalbine medžiaga (garso įrašais), pranešime atskleidžiamas Šilalės apylinkių tarminis variantiškumas. Duomenys rodo, kad tarminių požymių realizacija įvairuoja. Nenuosekliausiai atliepiamos skiriamosios pietų žemaičių varniškių ypatybės: kamieno kirčiuoti dvibalsiai *ie*, *uo* ir kamieno dvigarsiai *am*, *an*, *em*, *en*. Kur kas nuosekliau vartojami blankieji tarminiai požymiai.

Nors didžiausias variantiškumas fiksuotas jaunesniosios ir vidurinės kartos informantų kalboje, vis dėlto ir vyresniosios kartos pateikėjų skiriamųjų tarminių ypatybių realizacija gana nehomogeniška.

Darytina išvada, kad kalbos vartotojų dinamiškumas ir ryšiai su kitų patarmių atstovais yra vieni svarbiausių faktorių, kurie lemia ir lems aplink Šilalę (LKA 323) išsidėsčiusių LKA punktų vietinių kalbos variantų kaitą.

Application of GIS Tools and Geospatial Analysis Methods in the Research of Lithuanian Variation

In recent years, there has been a growing number of studies on language variation in Lithuania using GIS tools and methods. This was initiated by the development of the *Database Model for the Local Variants of the Lithuanian Language*, or the *Tarmynas*, which was developed by the Institute of the Lithuanian Language in 2021. The GIS based model includes the principles for the collection, digitalisation, and storage of geospatial data layers, as well as the geostatistical analysis of linguistic, socio-economic, and socio-cultural phenomena.

The functioning of the geospatial database is made possible by the implementation of the Spatial Data Infrastructure for Lithuanian Language (SDI4LTL), based on Esri ArcGIS platform. To demonstrate its potential, the methodology for collecting and analysing geospatial data in perceptual dialectology is presented.

The working principles of the methods and tools are illustrated by demonstrating the analysis results of selected examples from questionnaire data collected across Lithuania between 2023 and 2024. During the survey, over 4,000 responses were gathered from 16- to 20-year-old schoolchildren from 164 gymnasiums. The data was collected through an online questionnaire using the ArcGIS Online application Survey123 and analysed with the tools and methods of the ArcGIS platform.

Geospatial analysis was used to identify the areas of highest and lowest dialectality in Lithuania, the degree of prestige associated with the local language variant, and the values of the dialect-speaking associates. The analysis results were also compared with socio-economic factors such as population density, age structure, education, purchasing power, ethnic composition, etc.

Further development of presented SDI4LTL provides an opportunity to elaborate the Lithuanian language geospatial data model, which will allow to optimise linguistic data collection processes, facilitate research on both linguistic and socio-economic data, and aid in the dissemination of results to a broader scientific community. The necessity for long-term monitoring of both linguistic and sociolinguistic factors is becoming crucial, considering the intensive influence of various socio-economic, demographic, and geopolitical factors on the Lithuanian language over the past decade.

HEIKO KAMMERS, SIMON KASPER, JEFFREY PHEIFF

Research Center Deutscher Sprachatlas, Heinrich-Heine University Düsseldorf,
University of Bern | Marburgo universiteto Vokiečių kalbos atlaso tyrimų centras,
Düsseldorfo Heinricho Heinės universitetas, Berno universitetas

(Morpho-)syntactic Variation in the German Regional Languages

In addition to traditional research on geographically determined language variation, variation-orientated research on German has increasingly focused on the “vertical” axis of variation in recent years, i.e. on the variation between the poles of “local dialect” and “Standardsprache” in each geographical area. Indeed, the long-term project Regionalsprache.de (REDE) at the Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas (DSA) in Marburg is dedicated to the documentation and analysis of the regional languages of German. The sub-project to be presented at the conference focuses on the (morpho-)syntax of the regional languages of German and is located at the DSA Marburg, the Heinrich-Heine-University Düsseldorf and at the University of Bern.

The survey of regional language (morpho-)syntax is characterized by 4 aspects: 1. The data collection makes use of the indirect method and is based on questionnaires. 2. In contrast to previous projects surveying syntactic variation, the data is collected using online questionnaires and the survey software LimeSurvey. 3. Unlike previous projects which surveyed only the syntax of the local dialects – such as SyHD (Syntax Hessischer Dialekte) and SADS (Syntaktischer Atlas der Deutschen Schweiz) – the online survey focuses on the range of variants between the old local dialects and the vertical spectra of the local dialect to the (spoken) “Standardsprache”. 4. The informants can choose between three most familiar ways of speaking (dialect, regiolect and Colloquial standard).

The results will be mapped in SprachGIS (Sprachgeographisches Informationssystem), made available to the public and published later in the form of a “Digitalen (morpho-)syntaktischen Atlas der deutschen Regionalsprachen (MSR)”.

This contribution aims to present an interim report that considers the quantitative, qualitative, and technical perspectives and provides an outlook on the possible uses after the project has been completed.

RŪTA KAZLAUSKAITĖ

Vilniaus universiteto Šiaulių akademija | Vilnius University Šiauliai Academy

Žvaigždžių spalvos poezijoje

Vaizdai sąmonėje susiformuoja sąveikaujant patirtiniam mąstymui, intuicijai ir vaizdavimo būdai. Tą sąveiką išreiškus kalba, sukurti vaizdiniai aiškinami taikant kognityvinę semantinę analizę. Apmąstytas ir menine kalba atvaizduotas dalykas, suprantama, sietinas ne su konkrečiu realaus pasaulio objektu, bet su to objekto atspindžiu kognicijoje. Pranešime aptariama lietuvių autorių poezijoje vaizduojamų žvaigždžių spalvų semantika, įvardijimo motyvacija. Remiamasi 520 pavyzdžių.

Žvaigždžių spalva, arba, kitaip sakant, šviesos tonas ir neretai spindėjimas, poezijoje įvardijama ir tiesiogiai, ir metaforiškai. Žvaigždės dažniau nusakomos šviesų atspalvį žyminčiais žodžiais: aptikta būdvardžių: *baltas, balsvas, balzganas, blyškus, žilas, geltonas, gelsvas, žalsvas, melsvas, žydras, rausvas*, veiksmažodžių *boluoti, (pra)žilti, žydruoti* formų,rieveiksmiai: *žydrai, rausvai*. Tamsią ar sodrią spalvą žymintys žodžiai: aptikti *juodas, žalias, mėlynas, raudonas, rožinis, purpurinis, raudonėjantis, rudas* dukart retesni. Šviesos tonas priklauso nuo žvaigždės sudarančių dujų temperatūros. Jai kintant, spalva intensyvėja.

Žvaigždės neretai perima šviesos toną, kuris būdingas su jomis tapatinamai realijai. Pavyzdžiui, fragmentai „Krinta žvaigždės, tartum sniegas.“ (Salomėja Nėris) ir „Baltutės lelijos ir rožės, / Padangė prisėta žvaigždžių.“ (Stasys Čižauskas) iškelia žvaigždžių ir sniego – baltos spalvos prototipo, žvaigždės ir grūdo, kuris prinokęs turi konotaciją ‘baltas’, paralelę, – vadinasi, ir baltumą. Kai metaforomis einančios realijos pasižymi tam tikra spalva, spalvos žodis nebūtinai. Spalvą netiesiogiai rodo tokie ‘žvaigždžių’ reikšme pavartoti perkeltiniai daiktavardžiai kaip *dėlė, musė, voras, žvynas, dantis, strazdana, kraujas, akis, skiedra, riešutas, žibutė, rugiagėlė, linas, puriena, aguona, apynys, laja, atolas, želmuo, žvirgždas, druskos kristaliukas, rubinas, perlas, žiburys, žibintas, žarija, sagtis, akėčios, adata, vinis, strėlė*.

Iš metaforinių spalvos žodžių gausa išsiskiria šaknų *sidabr-* ir *auks-* būdvardžiai ir daiktavardžiai. Jie irgi pabrėžia šviesų žvaigždžių atspalvį, be to, aiškiau išreiškia dangaus kūno spindėjimą. Kiek retesni spindėjimo, tviskančios šviesos semą reikšmės struktūroje turintys būdvardžiai kaip *deimantinis, žalvarinis, ugninis, ugingas, ugnėtas, ugniaspalvis, šerkšnotas, ledinis*.

Žvaigždės linkstama poetizuoti. Todėl jų spalvą gali lemti siekis pabrėžti kitonišką – nežemišką – kalbėtojo aplinką: „Balta žvaigždė virš juodo okeano.“ (Jonas Strielkūnas); „Ir ilgesys naktimis taip spindi ir akina / kaip žydra žvaigždė, kurioje tave sutikau.“ (Judita Vaičiūnaitė).

Lokatyvo ir prielinksninių konstrukcijų konkurencija kuršininkų kalboje

Išnykusios baltų kalbos ir dialektai reikalauja nuolatinio kalbininkų dėmesio ne tik dėl savo unikalios, dažnai archajiškas regionines ypatybes išsaugojusios medžiagos, bet ir dėl būtinybės tirti patį kalbos nykimo procesą iš vidaus: nustatyti kalbos sistemos irimo, jos atsparumo ir silpnumo požymius, ištirti šių reiškinių kaitą ir priežastis.

Kuršininkų kalbos morfologijos ir morfosintaksės ypatybės bendrais bruožais aprašytos Adalberto Bezenbergerio, Jurio Plakio ir Christliebės El Mogharbel, tačiau atskiros kalbos dalys ištirtos netolygiai. Tyrinėjimuose atkreiptas dėmesys į prielinksnines konstrukcijas, kurių reikšmė kitose latvių tarmėse ir bendrinėje kalboje perteikiama lokatyvu. Pagal funkcijas tai vidaus esamasis vietininkas (inesyvas) ir vidaus einamasis vietininkas (iliatyvas). Kuršininkų kalboje šiomis reikšmėmis lokatyvo formos konkuruoja su prielinksnine konstrukcija, sudaryta iš prielinksnio *is* / *iš* + gen. (*laivā* / *is laivas* ‘laive’, *kāpās* / *is kāpu* ‘kopose, nerijoje’). Ši konkurencija pastebima jau XIX a. rašytiniuose šaltiniuose, tačiau iki šiol nėra aiški prielinksninių konstrukcijų atsiradimo priežastis ir paties prielinksnio kilmė, tiksliau, jo santykis su lietuvių kalbos *iš*. Ištyrus vėlyviausius kuršininkų kalbos tekstus, įrašytus ekspedicijose 1961–2014 m., galima pastebėti, kad ne visų informantų kalboje ir ne visais atvejais šios formos konkuruoja kaip lygiavertės.

Pranešimas paremtas kelių kartų informantų ir rašytinių tekstų duomenimis. Jame pateikiamas bandymas pastebėti lokatyvo ir prielinksninių konstrukcijų konkurenciją priklausomai nuo jų sintaksinės semantikos (inesyvas ar iliatyvas), prielinksninių junginių struktūros (prielinksnis su daiktavardžiu ar išplėsta konstrukcija), daiktavardžio semantikos ir jo linksniavimo tipo.

KATARZYNA KONCZEWSKA

Institute of Polish Language of the Polish Academy of Sciences | Lenkijos mokslų akademijos
Lenkų kalbos institutas

In Search of New Methods in Border Studies. Archival Ethnographic Materials as a Source for Researching Historical Multilingualism in the Belarusian-Lithuanian Borderland

The modern Belarusian-Lithuanian borderland is a lateral Baltic-Slavic contact zone. Researching this area can provide important data on historical multilingualism, the processes of dialects infiltration, and the formation of a border regiolect. Hypotheses about the course of Baltic-Slavic linguistic contacts in the lateral zones are the key argument in studies of linguistic contacts of the circumbaltic region. An unconventional tool in these studies may be the use of historical materials, helpful in describing the area of mutual infiltration in the Baltic-Slavic borderland. Such materials are, among other things, data obtained by non-professional linguists. In my opinion, they are an important source of contemporary areal linguistics, because: 1) they provide material from microareals often not included in well-known dialectological atlases and lexicographic sources recording the vocabulary of the Baltic-Slavic language border; 2) they make it possible to integrate historical sociolinguistic analysis into the study of historical multilingualism and contemporary linguistic contacts in transition zones; 3) they bring new data on the dynamics of linguistic contacts in the border area, helping to determine the degree of language interference and structural changes that took place under its influence. I will show ways to develop such materials using non-linguistic sources, including previously unknown manuscript materials by Vandalin Szukiewicz, which I discovered in the archive of the Seweryn Udziela Ethnographic Museum in Krakow and the Lithuanian State Historical Archive, as well as studies by Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa on the ethnography of the Vilnius region. These materials relate to two microareas of the Baltic-Slavic borderland, the present-day Lithuanian-Belarusian borderland: the areas between Nacha and Orany and between Oshmyany and Olkieniki, and offer important data on language contacts in the borderland.

IHOR KOROLIOV, AURELIJA GRITĖNIENĖ, SVITLANA HRYCENKO

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of the Lithuanian Language |
Kyjivo Taraso Ševčenkos nacionalinis universitetas, Lietuvių kalbos institutas

„Lietuvių–ukrainiečių kalbų žodyno“ sudarymo principai

„Lietuvių–ukrainiečių kalbų žodynas“ rengtas 2022–2024 m. Lietuvių kalbos institute vykdant Valstybinės lietuvių kalbos komisijos finansuotą projektą „Lietuvių–ukrainiečių kalbų žodyno rengimas“. Nuo šių metų birželio pabaigos Lietuvių kalbos išteklių informacinėje sistemoje „E. kalba“ jau galima rasti pirmąją šio žodyno dalį (A–P raidžių tekstus), kurioje pateikiama apie 17 000 bendrinės lietuvių kalbos žodžių. Taip pat skaitytojai žodyne ras kasdienėje šnekamojoje kalboje, publicistikoje, grožinėje ir mokslinėje literatūroje dažniausiai paplitusius terminus ir frazeologizmus. Atitinkamų sričių leksika žymima sutrumpinimais, rodančiais žodžio stilistinį vertinimą ar vartojimo sritį. Žodynas skirtas plačiam skaitytojų ratui – ne tik lietuviams, besimokantiems ukrainiečių kalbos, bet ir ukrainiečiams, kurie domisi lietuvių kalba ir nori išmolti lietuviškai. Taip pat jis bus naudingas skaitant įvairių žanrų ir stilių lietuviškus tekstus ir verčiant juos į ukrainiečių kalbą, todėl žodyne stengiamasi pateikti kuo įvairesnių sričių leksikos, nevengiama ir etnografizmų, istorizmų, netgi pasenusių, tačiau įvairiuose raštuose neretai pasitaikančių žodžių.

Pranešime bus išsamiau aptarta žodyno makrostruktūra ir mikrostruktūros duomenų laukai: fonetinė, gramatinė ir semantinė informacija, ypatingą dėmesį skiriant iliustraciniams pavyzdžiams. Žodyne kiekvienas antraštinis žodis iliustruojamas žodžių junginiu ar trumpu sakiniu. Iliustracijos padeda skaitytojui geriau suprasti antraštinių žodžių reikšmes, parodo žodžio vartosenos galimybes ir ypatybes, semantinę ir sintaksinę junglumą, įvairius kirčiavimo atvejus. Be to, iliustraciniuose pavyzdžiuose pateikiama nemažai ir enciklopedinių žinių – papildomos kultūrinės, istorinės, geografinės, etnografinės ir kt. informacijos, kuri dažnai būna susijusi su tikriniais vardais. Tai stiprioji žodyno pusė.

LIDIJA LEIKUMA

University of Latvia | Latvijos universitetas

Izloksnes atpazīšanas iespējas nelatvieša pierakstītā tekstā: Zvirgzdines izloksnes piemērs

Pirmais monogrāfiskais apcerējums par latviešu valodas izloksnēm ir A. Becenberga „Lettische Dialekt-Studien” (1885). Tapis, balstoties uz 1882. gada vasaras ekspedīcijas materiāliem un precizējumiem turpmākajā. Viens no garākajiem tekstiem Lett. Dial.-St. ir Zvirgzdinē no Odoma Janučana (Odoms Janutschan) noklausītā pasaka (S. 17–26). Pierakstījuši abi ar Bīlensteinu, operatīvi apspriežot fonētiskā pieraksta nianšes. Viedokļi sakrituši ne vienmēr, būtiskākās atšķirības Becenbergers izdevumā atzīmē ar Bn. Fonētiskā pieraksta pamatā – Bīlensteina gramatikās lietotā sistēma: „In den in dem Oberland und dem polnischen Livland von mir ausgezeichneten Texten und Wörtern habe ich die Tonqualitäten in der Weise Bielensteins so genau wie möglich bezeichnet” (S. 5).

Lielākās pieraksta grūtības nevienādas skaņu izrunas dēļ Becenbergers izklāsta pirms pasakas teksta, salīdzina ar rakstu valodas atbilstēm; pierakstu vienādo. Tā, piem., divskaņa *au*, ko Zvirgzdines tekstā Becenbergers atveido ar *ou* (*bróuz* ‘brauc’), pirmā komponenta izruna viņam šķitusi svārstīga – starp *a* un *o*; vienādojis uz *ou*. Korekts toties ir saknes vokāļa pieraksts, piem., verbam *barot* (*króuklis ifbōroja* ‘krauklis izbaroja’), jo *boruot* saka tikai Austrumlatgalē. Daudz svārstību bijis, attēlojot [e] kvalitāti, un kļūdu Zvirgzdines tekstā netrūkst. Tā platais *e*, kas Lett. Dial.-St. rādīts ar *ä*, nav iespējams, piem., šo vārdu saknē: *bāja* ‘bija’, *ifmäfchu* ‘uz mežu’. Diskutējuši arī par [i] kvalitāti un tā atveidi rakstos, par līdzskaņu mīkstumu *i* un *e* priekšā (Palatalisierung / palatale Aussprache) u. c. Kaut Zvirgzdines teksta pieraksts Becenberga sniegtā ietver sevī kļūdas un nekoncekvences, austrumlatgaliska izloksne tajā ir atpazīstama.

Zvirgzdīniešu runas atveidojumu Lett. Dial.-St. kritiski vērtē F. Trasuns. Par pamanītajām nepilnībām ir apspriedies ar draudžu mācītājiem attiecīgās draudzēs. Pasakas tekstu Trasuns nodrukā lasāmgrāmatā skolai un mājām „Skolas Dorzs” (1909). Tas ir oriģināls izdevums, kurā svarīga arī Trasuna atziņa par „kolna ļaužu” (tagad – augšzemnieku, kam pretī „lejas ļaudis” resp. ležzemnieki) valodisko kopību: „Kai Ludzas aprinkī zvergzdiniši, tai runoj kolna ļaudis vyscauri nu Ļandskoronas, por par Ludzu un Rezekni, leidz Varakļonim; nu Malnovas un Bykovas leidz Dinaburgai un Kroslovai”.

Nekoncekvences pierakstā, kļūdas ļauj labot vēlāki izloksnes pētījumi, kā, piem., plašais (223 lpp.) V. Patmalnieces diplomdarbs „Zvirgzdines izloksnes morfoloģija” (manuskripts, 1974) (zin. vad. M. Rudzīte).

Morfologinių požymių taikymas tarminių kalbos variantų identifikacijai

Lingvistikoje tarmė apibrėžiama kaip tarpusavyje koreliuojančių požymių rinkinys. Klasifikuojant įvairių pasaulio kalbų tarmes remiamasi tiek vieno, tiek kelių kalbos lygmenų duomenimis. Sudarant ankstesnes lietuvių kalbos tarmių klasifikacijas vieno bendro požymio, kuris tiktų visoms tarmėms ir patarmėms identifikuoti ir diferencijuoti, tyrėjams rasti nepavyko. Tad remtasi keliais diferenciniais ir būdingaisiais fonetiniais ir prozodiniais požymiais. Morfologiniai požymiai į diferencinių požymių nomenklatūrą nebuvo įtraukti, nors nuo pat lietuvių tarmėtyros formavimosi pradžios kalbėta ir apie tam tikrus morfologijos skirtumus lietuvių kalbos tarmėse.

Tiek XXI a. pradžioje atliktas holistinis regioninio kalbos variantiškumo, tiek vėlesni tyrimai, pagrįsti šiuolaikinės geolingvistikos metodologija, kalbos kaitos ir variantiškumo ideologija, parodė, kad jau nebegalima kalbėti apie tradicinių tarmių gyvavimo tęstinumą. Nors fonologiniai požymiai tebėra svarbūs tarminiams variantams identifikuoti, didėja kitų, tarp jų ir morfologinių, požymių reikšmė. Šiandien tarminių požymių kompleksiskumas yra svarbus ne tik grynajai lingvistikai – aprašant ir analizuojant kalbinių variantų sistemas, bet ir kuriant, modeliuojant bei tobulinant kalbos atpažinimo įrankius ir dirbtinį intelektą.

Pranešime bus aptariama morfologinių požymių, galinčių padėti identifikuoti ir klasifikuoti naujuosius lietuvių kalbos tarminius variantus, atranka ir vertė. Taip pat bus atkreiptas dėmesys į kai kuriuos morfologijos kaitos aspektus, jos santykį su horizontaliuoju ir vertikaliuoju kontinuumu.

VIOLETA MEILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Kalbinė aplinka ir jos įtaka lietuviškumui: religinių pastatų ir apeigų atvejis Šalčininkų rajone

Sudėtingas geopolitinis laikotarpis ypač skatina stiprinti valstybės atsparumą kitų šalių propagandai, ugdyti pilietines gyventojų nuostatas ir skatinti susitelkimą. Mokslininkų nustatyta, kad esama glaudžių sąsajų tarp tautos, valstybės ir kalbos (žr. Rutkovska, Smetonienė, Smetona 2019). Taigi itin svarbu, kad lietuvių kalba taptų viena iš tautos telkimo priemonių. Šiomis sąlygomis natūralu, kad vienu aktualiausių lietuvių kalbos funkcionavimo visuomenėje klausimų tampa valstybinės kalbos vartosenos plėtra ir stiprinimas tradiciškai daugiakalbiuose (pvz., Visagino ar Šalčininkų) regionuose. Norint, kad lietuvių kalbos pozicijos tokiose vietovėse stiprėtų, nepakanka vien kelti kalbinę vietos gyventojų kompetenciją. Reikia skirti dėmesio ir kitiems – kalbos prestižo, kalbinės aplinkos ir pan. – aspektams. Svarbu, kad kalbinė aplinka skatintų palankių kalbinių nuostatų formavimąsi.

Apie tai, kad vienas iš kalbinio kraštovaizdžio elementų – gatvėvardžiai – rodo Šalčininkų rajono lokalųjį vietišumą ir labai menką nacionalinį integralumą, jau buvo rašyta (žr. Meiliūnaitė 2022). Kalba tiesiogiai susijusi ir su vertybinėmis, pilietinėmis, religinėmis gyventojų nuostatomis. Todėl šiame pranešime bus atkreiptas dėmesys į dar vieną kalbinio kraštovaizdžio elementą – kalbinę kulto ir sakralinės paskirties pastatų informaciją. Analizuojama, kokia kalba pateikiama pagrindinė informacija tikintiesiems. Be to, kalbinio kraštovaizdžio duomenys gretinami su oficialiąja informacija apie apeigų kalbą. Taigi, tiriama, ar šis kalbos veikimo laukas Šalčininkų rajone formuoja palankias nuostatas valstybinės kalbos atžvilgiu.

Ideological Narrative of the Soviet Period in Lithuanian Dialectology

In all post-Soviet countries, researchers face the same dilemma. How can the work of Soviet-era scholars be assessed from a methodological point of view when the only phrase mentioned in dissertations and publications from that period is: ‘the work is based on the principles of Marxist-Leninist theory’? It is clear that we are dealing with an ideological narrative, the description and systematic analysis of which is still in search of optimal methods.

Based primarily on the work of historians, linguists can easily show that the methodology of the period was equated with ideology (methodology = ideology), which undoubtedly hampered the natural development of linguistics, including dialectology. However, when considering the entire Soviet period, it is not only the changing political and ideological conditions that influenced the ideological narrative. In other words, despite the ideological pressures, an antidote to this poison was also created (not necessarily consciously), which saved Lithuanian dialectology as a scientific discipline from complete (self)destruction.

Taking into account the different historical periods of the Soviet era and the multilayered nature of the ideological narrative, this presentation will discuss several stages of the development of Lithuanian dialectology during the Soviet period.

First of all, it introduces the main features of the vulgar ideological narrative that plagued Lithuanian studies under Stalinism. Starting mainly in the early post-war period and lasting even after Stalin’s death, until around 1956, this narrative did not have a major impact on the development of dialectology. At that time (primarily thanks to the efforts of Juozas Balčikonis and Juozas Senkus) and much later, Lithuania preserved the interwar tradition of Lithuanian studies, which acted as an antidote to the narrative of drastic ideological adaptation. This tradition was displaced by the latent ideological narrative (using the term of the historian Kęstutis Šapoka) in the scientific works of the late twentieth century.

It could be argued that the ideological influence on science was held back by linguists themselves. In the field of historical dialectology, the work of Zigmas Zinkevičius, who employed traditional historical linguistics methods, is particularly notable. Meanwhile, in the modernisation of Lithuanian dialectology, the most significant contribution was made by the phonological school of Aleksas Girdenis.

Nuo *futbolisto* iki *atšilisto*: žodžiai su priesaga *-istas, -ė* variantiškumo ir substandartizacijos aspektu

Remiantis Europos bendrinių kalbų dinamikos modeliu (plg. Peter'io Auer'io, Helmut'o Spiekermann'o, Nikolas'o Coupland'o, Tore'ės Kristiansen'o ir kt. darbus), pranešime nagrinėjamas dabartinės lietuvių kalbos substandartizacijos procesas, kurį lemia tiek daugiaplotmė bendrinės kalbos, regioninių variantų ir kitų kalbų sąveika, tiek viešosios elektroninės komunikacijos išplitimas.

Substandartizacija – substandarto (žemesnį nei bendrinė kalba prestižą visuomenėje turinčios kasdienei viešajai komunikacijai vartojamos atmainos) kūrimasis ir jo reiškinų konkurencija su kodifikuotomis bendrinės kalbos normomis.

Tyrimui pasirinkti dabartinėje vartosenoje variantiškumu ir normų svyravimais pasižymintys skolinti bei hibridiniai žodžiai su priesaga *-istas, -ė*. Pranešimo tikslas – naujų priesagos *-istas, -ė* vedinių (čia įeina ir vertiniai) pavyzdžiu atskleisti bendrinės kalbos ir substandarto reiškinų sąveikos mechanizmus, išryškinant raiškos priemonių variantiškumo vaidmenį šiame procese. Bendrinėje lietuvių kalboje žodžiai su priesaga *-istas, -ė* normos atžvilgiu tradiciškai vertinami keleriopai: nuo norminių įsigalėjusių nevariantiškų skolinių (pvz.: *aktyvistas, -ė; choristas, -ė; žurnalistas, -ė*) iki už bendrinės kalbos normos ribų išeinančių ar jau išėjusių skolinių, kurie turi įsigalėjusių aplietuvintų variantų (pvz.: *futbolistas, -ė [futbolininkas, -ė]; traktoristas, -ė [traktorininkas, -ė]*). Taigi bendrinės lietuvių kalbos normų kodifikacijoje priesagos *-istas, -ė* žodžių vartoseną ribojama, pirmenybę teikiant lietuviškiems (aplietuvintiems) atitikmenims. Tačiau Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne (<https://ekalba.lt/naujazodziai>) pastaruoju dešimtmečiu fiksuotas viešojoje vartosenoje specifinę konotaciją turinčių hibridų su priesaga *-istas, -ė* pagausėjimas, pvz.: *amžistas, -ė* „amžizmo šalininkas, propaguotojas“; *atšilistas, -ė* „kovotojas su klimato atšilimu“; *laisvistas, -ė* „2019 m. susikūrusios Laisvės partijos narys“; *lentelistas, -ė* „nuo gyvenimo atitrūkęs ir viską skaičiais lentelėse paverčiantis biurokratas“; *patogistas, -ė* „kas gyvena perdėm patogiai ir saugiai, neišeidamas iš komforto zonos“ ir kt.

Ką rodo tokių darinių gausėjimas? Kodėl panašiais atvejais kalbos vartotojai renkasi skolintą, o ne savas darybos priemones? Koks tokių darinių santykis su bendrinės kalbos norma? Pranešime šie procesai siejami su kalbos reiškinų substandartizacija.

JOHN NERBONNE

University of Groningen, University of Freiburg, University of Tübingen |
Groningeno universitetas, Freiburggo universitetas, Tiubingeno universitetas

The Near Horizon in Dialectology

This programmatic contribution to the conference “Methodological Innovations in the Study of Linguistic Variation” will celebrate the innovations that the subdiscipline dialectometry (Séguy 1971; Goebel 1982; Wieling & Nerbonne 2015) has contributed in order to sketch the most challenging emerging research questions these contributions have enabled.

Let’s begin from the simple premise that dialectometry has been a concentrated effort to innovate methods of dialectological research. Pace some researchers it has not been an effort to found a new field or even to revolutionize its parent subdiscipline, dialectology. Having said that, we will nonetheless suggest below that the time has come to suggest theoretical innovations, or at least, a shift in theoretical attention. So dialectometry may yet enable a shift in theoretical attention.

The essential step forward in dialectometry has been to MEASURE dialect differences – the different lexicalizations of the same concept (Séguy 1971), the degree of difference in pronunciations for the same words (Heeringa 2004), and the detailed differences among “similar” constructions (Spruit 2006). In some cases, this has meant resorting to the simplest of measures, same vs. different, but it has also stimulated the development of sensitive measures of pronunciation differences optimized for use with phonetic transcriptions (Heeringa 2004; Wieling et al. 2012) or for acoustic recordings (Barthelds et al. 2020).

There is still a great deal of work to do in this research line. Morphology and syntax are still woefully understudied, and there is no clear candidate for an analysis technique that could generate comparable syntactic analyses of informal material. The analysis of the geographic distribution of variation is often interpreted as showing diffusion, but too little concentrated work has been carried out on the dynamics of this diffusion. We close with an appeal for additional research energy in these directions, which would amount to a shift in theoretical attention.

FLORIN-TEODOR OLARIU, SILVIU BEJINARIU, VERONICA OLARIU, LUDMILA MALAHOVA, TUDOR BUMBU

Romanian Academy, Iasi Branch, Moldova State University |

Rumunijos mokslų akademijos Jasų filialas, Moldovos valstybinis universitetas

The Moldavian Linguistic Atlas (1968–1973): Towards a Digital Edition with Latin Alphabet

The first digitalization projects of the Romanian linguistic cartography began in the academic centre of Iasi in the early 2000s, through a close collaboration between the dialectologists from the “Alexandru Philippide” Institute of Romanian Philology and the specialists from the Institute of Computer Science. Two main projects have emerged from this collaboration: a) the development of a computer application (ALRMaps) which is currently being used to publish the volumes of linguistic atlases and dialectal texts of the New Romanian Linguistic Atlas by regions. Moldova and Bukovina series; b) the realization of the Audiovisual Linguistic Atlas of Bukovina (<https://philippide.ro/alab/index.html>) – the first achievement of this type in the field of the Romanian linguistic cartography.

Continuing this innovative tradition in the field of Romanian geolinguistics, the specialists from the two institutes have taken up a new challenge in this respect: a digital edition, in Latin alphabet, of the Moldavian Linguistic Atlas (ALM), a work published in Chisinau (Republic of Moldova) between 1968–1973, in four volumes with Cyrillic alphabet. If there have been notable results so far in the direction of the automatic transliteration of texts from the Cyrillic to the Latin alphabet at the literary language level, the main challenge in this project will be to adapt this transliteration to the phonetic transcription system specific to the field of dialectology. An important step in this direction was recently made by re-editing in Latin alphabet, using the automatic transliteration process, of the first volume of dialectal texts out of the six published in Cyrillic alphabet in Chisinau during the 1980’s. The solution that is currently envisioned for the re-edition of the ALM will be a synthetic approach to the results achieved so far, taking elements both from the application dedicated to the transliteration of dialectal texts, and from the ALRMaps application, used to publish the Romanian linguistic atlases.

SILVIJA PAPAURĖLYTĖ-KLOVIENĖ

Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Žodžio mama asociacijų laukas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje

Pranešimo tikslas – išanalizuoti žodžio *mama* asociacijas ir aptarti žodžio *mama* asociacijų lauką.

Lietuvių kalbotyroje yra aprašytų su atskirais leksikos vienetais siejamų asociacijų: analizuota, kokias asociacijas kelia žodžiai *kaimas*, *liūdesys*, *medis*, *žodis*. Gražina Akelaitienė analizavo laukinių ir naminių gyvūnų pavadinimų sukeltas žodines asociacijas. Janina Daukšytė aptarė skirtingoje kalbinėje aplinkoje gyvenančių moksleivių žodines asociacijas. Lietuvišką MOTINOS paveikslą, pasiremdamas anketinių apklausų duomenimis, aprašė Kristina Rutkovska ir Karolina Slotvinska.

Pranešime pristatomas tyrimas naujas tuo, kad jo išvados paremtos informacija, sukaupta atlikus laisvųjų asociacijų eksperimentą su daugiau nei 500 Šiaulių ir Vilniaus studentų.

Asociacija vadinamas ryšys tarp objektų ir reiškinių, pagrįstas subjektyvia žmogaus patirtimi. Ši patirtis gali sutapti su kultūros, kuriai subjektas priklauso, patirtimi, bet visada išlieka tai, kas būdinga tik konkrečiam individui, jo patirčiai. Dalis asociacijų mums būdingos todėl, kad esame atitinkamos kultūros atstovai, o dalis yra tokia todėl, kad tokia yra mūsų patirtis. Asociacijų laukas apibūdinamas kaip tautos sąmonės, motyvų ir vertinimų išraiškos fragmentas. Tikrovės reiškiniai, kuriuos žmogus suvokia, atsispindi subjekto sąmonėje, o atspindys užfiksuoja priežastinius, erdvinius, laiko ryšius ir emocijas, kylančias suvokiant šiuos reiškinius. Kurios nors kalbos asociacijų žodynas yra ta kalba kalbančio žmogaus sąmonės modelis.

Išanalizavus žodžio *mama* asociacijų lauką padarytos kelios išvados. Konstatuota, kad lietuviškai kalbantys žmonės pagrindines mamos charakteristikas fiksuoja per emocinį santykį su ja, nesutelkia dėmesio į mamos išvaizdą, jos darbinę veiklą, pamini kalbos pasaulėvaizdyje su mama siejamus elgesio modelius. Mama apibūdinama tik kaip pozityvias emocijas keliantis žmogus. Minėtina, kad tarp reakcijų į stimulą *mama* nėra jokių precedentinių tekstų pavyzdžių.

Etnolingvistinio gyvybingumo koncepcija grįstas geolingvistinio tyrimo klausimynas

2024 m. pavasarį visuose Lietuvos regionuose vykdytas plataus masto geolingvistinis tyrimas, kuriame dalyvavo daugiau kaip 4 000 respondentų iš aukštesniųjų gimnazijos klasių. Vienas iš kompleksinio tyrimo instrumentų – etnolingvistinis klausimynas apie lietuvių kalbos ir vietos tarmės vartojimo polinkius bei nuostatas lietuvių kalbos ir tarmės atžvilgiu. Šiame pranešime pristatomas klausimyno sudarymo teorinis pagrindas – etnolingvistinio gyvybingumo koncepcija – ir klausimyno konstruktas.

Klausimyno teorinė prieiga – etnolingvistinio gyvybingumo koncepcija, kuri plėtojama daugiau kaip keturis dešimtmečius. Etnolingvistinis gyvybingumas apibrėžiamas kaip „tai, kas įgalina kalbinę grupę elgtis kaip savitą ir aktyvų kolektyvinį subjektą tarpgrupinėse situacijose“ (Giles ir kt., 1977). Bendruomenės gyvybingumo stiprumą rodo jos sukauptas kapitalas – kalbinis, kultūrinis, demografinis, ekonominis, ir jos noras ir gebėjimas jį gausinti. Remiantis etnolingvistinio gyvybingumo koncepcija, kalbinės bendruomenės būklė ir jos ateities perspektyvos vertinamos pagal objektyvaus ir subjektyvaus etnolingvistinio gyvybingumo parametrus. Objektyvus gyvybingumas tiriamas pagal tokius kriterijus: 1) demografijos, 2) institucijų palaikymo, 3) kalbos prestižo (Giles ir kt., 1977). Subjektyvus gyvybingumas – tai, kaip kalbinė bendruomenė save suvokia, vertinamas tiriant vertybines nuostatas.

Lietuvos regionuose atlikto geolingvistinio tyrimo etnolingvistinis klausimynas – tyrimo įrankis, kuriuo vertinamas regionų kalbinių bendruomenių gyvybingumas keliais pjūviais – lietuvių kalbos ir vietos tarmės – pagal objektyvaus ir subjektyvaus etnolingvistinio gyvybingumo parametrus: 1) lietuvių kalbos ir tarmės vartojimo intensyvumą, 2) kalbos ir tarmės prestižą, 3) nuostatas lietuvių kalbos ir tarmės atžvilgiu, 4) emocinį ryšį su lietuvių kalba ir vietos tarme. Gauti kiekybiniai ir kokybiniai duomenys (atsakymai į uždaro tipo klausimus pagal 5 balų Likerto skalę ir atviro tipo klausimas – tarmiškai ir bendrine kalba kalbančiojo asociatai) sudaro galimybes tirti kiekvieno regiono lietuvių kalbos ir tarmės gyvybingumą analizuojant koreliacijas tarp objektyvaus ir subjektyvaus gyvybingumo rodiklių. Atlikus geoerdvinę gautų duomenų analizę vertinama skirtingų Lietuvos regionų kalbinio ir tarminio gyvybingumo dinamika siejant su socialinio, kultūrinio konteksto poveikiu regiono kalbinės bendruomenės raidai.

Miško vaizdas tarminiuose žodynuose

Pranešime nagrinėjama XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje išleistų tarminių žodynų medžiaga. Pranešimo tikslas – aptarti žodžio *miškas* ir jo sinonimų leksikografinius straipsnius etnolingvistiniu aspektu, atskleisti, kokie *miško* sąvokos supratimai paliudyti žodynuose. Atliekant tyrimą pasitelkti interpretacinis ir semantinės analizės metodai.

Žodynuose dažniausiai teikiamos dvi žodžio *miškas* reikšmės – „medžiais apaugusi vieta“ ir „tos vietos medžiai“. Sinonimų *giria*, *medžias*, *medė*, *šilas* ir atskirų medžių miškams pavadinti vartojamų priesagos *-ynas* vedinių nurodoma viena reikšmė, kuri aiškinama žodžiu *miškas* (ir / arba žodžiu *giria*), pvz.: *beržynas* „beržų miškas“ KltŽ 20; *beržynas* „beržų giria“ KzRŽ I 67; *giria* „miškas“ KzRŽ I 235; *giria* „miškas (ppr. didelis)“ KpŽ I 673; *medė* „miškas, giria“ ŠvŽ I 425; *medžias* „miškas“ LzŽ 158; *šilas* „smėlyno spygliuočių miškas“ PPŽ II 542. Iš žodynuose pateiktų iliustracinių pavyzdžių matyti, kad svarbiausi *miško* sąvokos supratimai yra šie: sluoksnis, kuriame kas auga, pvz.: *Baravykai daugiausia būna jaunuosa miškuosa*, pušynan PPŽ I 663; vieta, kurioje kas veisiasi, pvz.: *Tetervinų yra miške, kurtinys yra* PPŽ I 542; vieta, kurioje vykdoma tam tikra veikla, pvz.: *Aš tai eidavau į girias dirbt* ZnŽ I 455; privati nuosavybė, turtas, pvz.: *Čia mums patiems i priklausė tas miškas* ŠvŽ I 447; tvirtas pagrindas, kuriuo vaikštoma ar važiuojama, pvz.: *Mišku pareinam visi* PPŽ I 662. Sakiniuose apie karą ir pokario realijas išryškėja miško kaip vietos kovoti, slėptis semos, pvz.: *Mano tėtės brolis buvo miške (partizanavo)* KzRŽ I 513; plg. žodžių junginius *išeiti miškan / į mišką / miškuose* „partizanauti“. Tarminiame diskurse, pristatančiame tiek praeities realijas, tiek dabarties įvykius, miškas iškyla ir kaip žmogui pavojinga vieta.

Miškas yra svarbus visiems lietuviams, bet pietinių pietų aukštaičių, gyvenančių Varėnos r., santykis su mišku yra išskirtinis. Be išvardytų sąvokos supratimų, šios patarmės atstovai mišką pirmiausia suvokia kaip žmogaus gyvenamąją vietą, tikruosius namus, egzistavimo pagrindą, pvz.: *Mūs tai visas gyvenimas miškas* PPŽ I 663.

MACIEJ RAK

Jagiellonian University | Jogailos universitetas

Polska dialektologia wobec wyzwań zmieniającej się sytuacji językowej na wsi – nowe metody w nowych warunkach

The dynamic changes in the linguistic situation of the Polish countryside, described since the end of World War II, call for a re-evaluation of the relationship between dialectology and sociolinguistics. Traditional dialectology, as developed in the works of Kazimierz Nitsch, exposed two factors: ruralness and geographical diversity. At the same time, dialectology maintained its autonomy from sociolinguistics. However, post-war changes in Polish borders and multi-million people migrations, as well as civilization changes have caused the geographical aspect of the speech of the rural population fall into the background. Dialectology today focuses on generationality, situationality, and gender diversity, all of which are strictly sociolinguistic factors. It follows, therefore, that dialectology, in the new linguistic context of the Polish countryside, has become a subdiscipline of sociolinguistics.

JOGILĖ TERESA RAMONAITĖ, IEVA FRIGERIO

Lietuvių kalbos institutas, Lietuvos literatūros vertėjų sąjunga |

Institute of the Lithuanian Language, Lithuanian Association of Literary Translators

Regioninių Italijos kalbinių variantų perteikimas Lietuvos skaitytojams grožiniame tekste

Pranešime pristatomos Italijos dialektų intarpų grožinėje literatūroje vertimo į lietuvių kalbą strategijos, ypač atkreipiant dėmesį į iki šiol Lietuvoje retai naudotą vertimo strategiją originalo kalbos dialektą keisti vertimo kalbos dialektu. Tuo tikslu analizuojamas 2023 m. pasirodžiusio Stefanios Auci itališko romano „Sicilijos liūtai, Florijų šeimos saga I“ sicilietišku intarpų vertimas lietuviškame tekste. Sicilijos kultūros niuansų turtingame originaliame romane autorė pateikia neišverstų ir kitaip nepaaiškintų Sicilijos tarmės intarpų, panardinančių skaitytojus į savitą Sicilijos personažų tapatybę, išsaugant kitoniškumo ir laipsniškos atvykėlių į salą Florijų šeimos asimiliacijos jausmą. Įvairaus ilgio, nuo vieno žodžio iki kelių sakinių, intarpų romane yra apie du šimtus. Lietuviškame vertime šios sicilietiškos frazės išverstos į žemaičių kalbą, turinčią savitą kultūrinį atspalvį ir tapatybinį charakterį.

Tyrime originalo ir vertimo tekstai lyginami siekiant įvertinti, kaip žemaičių kalbinis variantas padeda išlaikyti šnekamosios kalbos gyvumą, humorą ir personažų įtikinamumą. Komparatyvinė analizė taip pat pasitelkiama kitų tokio tipo tekstų vertimams apžvelgti. Pasirinktos dialektų vertimo strategijos motyvacijai remiamasi E. Nida dinaminio ekvivalentiškumo (*dynamic equivalence*) teorija, pagal kurią verčiant verta atsižvelgti į teksto adresatą ir rasti tokį ekvivalentą vertimo kalba, kuris geriau ir taikliau perteiktų vertimo skaitytojui autoriaus mintį, stilių ir teksto emocinį krūvį nei formalaus ekvivalentiškumo (*formal equivalence*) metodas. Tai ypač tikslinga tais atvejais, kai originalo ir vertimo kalba bei pati kultūra smarkiai skiriasi. Analizėje atsižvelgiama ir į L. Venuti teoriją apie vertimo teksto savinimą (*domestication*) ir svetinimą (*foreignization*), aptariama, kaip subalansuotas šių abiejų strategijų naudojimas padeda kuo ištikimiau ir paveikiau regioninio varianto intarpus itališkame tekste perteikti lietuvių kalba. Ši naujai pritaikytos strategijos analizė prisideda prie vykstančio vertimo teorijos diskurso, siūlydama naujas perspektyvas ir įžvalgas apie regioninių kalbinių variantų vertimą literatūroje.

KRISTINA RUTKOVSKA

Vilniaus universitetas | Vilnius University

Etnoteologijos metodai senųjų raštų tyrimuose

Etnoteologija yra naujas mokslas, o jos principai kyla iš religijos ir kultūros bei visuomenės sąsajų paieškų. Ji jungia etnologijos (žmonių kultūrų tyrimo) ir teologijos (religijos tyrimo) elementus. Etnoteologija nagrinėja tikėjimus, religines praktikas, mitus ir ritualus konkrečių bendruomenių ir jų kultūros kontekste. Ji taip pat nagrinėja, kaip šie elementai veikia atskirų asmenų ir bendruomenių gyvenimą.

Pranešime nagrinėjamas etnoteologijos metodų taikymas religinių paminklų tyrimuose, daugiausia dėmesio bus skiriama Konstantino Sirvydo darbams. Ypatingo dėmesio šiame kontekste nusipelno jo paskaitų konspektas „*Explanationes in cantica canticorum Salomonis et in Epistolam D. Pauli ad Ephesios*“, parengtas 1620 m. 1609–1640 m. Vilniaus akademija buvo vienintelė švietimo įstaiga Lietuvos provincijoje, kurioje buvo dėstomas visas ketverių metų teologijos kursas. Vilniaus profesorių iniciatyva Šventasis Raštas buvo dėstomas atskirai nuo bendrojo teologijos kurso. Šią naujovę perėmė visos jėzuitų kolegijos.

Pranešime nagrinėjama teologinės minties, kylančios iš Šventojo Rašto aiškinimo, raida ir sklaida. Šios paskaitos yra vienintelis išlikęs tokio pobūdžio rašytinis šaltinis, parengtas Vilniuje, o tai suteikia joms papildomos reikšmės. Aptariama jų struktūra, taip pat jų sąsajos su Sirvydo „Punktais sakymų“. Svarbiausias uždavinys – parodyti, kaip šiuose kūriniuose, išreiškiančiuose Sirvydo autorinę mintį, galima aptikti originalių elementų, kylančių iš jėzuitų veiklos Vilniuje kultūrinio konteksto.

VILIJA SAKALAUŠKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Naujas požiūris į lietuvių tarminę leksikografiją: etnolingvistinė informacija žodynų makro- ir mikrostruktūroje

Pastaruoju metu etnolingvistų pabrėžiama, kad lietuvių leksikografiniai šaltiniai yra labai svarbūs kalbos pasaulėvaizdžio rekonstrukcijai. Tarp kitų lietuvių kalbos žodynų vis daugiau etnolingvistų dėmesio sulaukia tarminiai žodynai, kurie rengiami remiantis įvairiais lietuvių prigimtinės kultūros šaltiniais ir gali būti laikomi kultūriniais, t. y. kultūros pagrindu parengtais, žodynais. Vis labiau pabrėžiama šių žodynų kaip kultūros tekstų reikšmė. Didelė tarmių ir tautosakos pavyzdžių bei reikšmių tarminiuose žodynuose gausa skatina remtis šiais žodynais. Dėl tų pačių priežasčių tarminiams žodynams teikiama svarbi autentiškų tekstų reikšmė. Kita vertus, etnolingvistinių tyrimų pradžia buvo dialektologiniai tyrimai, kai pradėtas fiksuoti kokybinis tarminių tekstų įvairumas: kasdieniai pašnekesiai, pasakojimai apie gyvenimą, darbai, prisiminimai, dainos, pasakos, patarlės, eiliuoti ir įvairūs lengvai suprantami tekstai, apimantys žodinę kūrybą ir tautosaką (Bartmiński 2002).

Tarminis žodynas gali būti tam tikro laikotarpio kalbos ir kultūros tyrimų objektas, kurios nors kalbinės bendruomenės kultūrinių poreikių liudytojas, visuomenės gyvenimo, jos vertybių sistemos atspindys. Specialių lietuvių tarminių žodynų, kurie atspindėtų kalbinį kultūrinį tarmės ar šnektos aspektą, kol kas nėra parengta. Tačiau išleistieji taip pat puikiai pasitarnauja tiriant kalbinio pasaulio vaizdo suvokimą (Sakalauskiene 2021).

Šio pranešimo tikslas – eksplikuoti vieno iš keturių pagrindinių javų – gričio – kalbinį kultūrinį paveikslą lietuvių kalboje, remiantis lietuvių leksikografinių šaltinių makro- ir mikrostruktūroje užfiksuota etnolingvistine informacija ir pateikti šio augalo fasetinę struktūrą. Tyrime keliamas uždavinys – parodyti, kokią etnolingvistinę informaciją, leidžiančią sudaryti kalbinį kultūrinį augalų paveikslą, galima rasti žodynų straipsniuose, iliustraciniuose sakiniuose, terminuose, frazeologizmuose, paremijose, dariniuose, kolokacijose ir kt. Leksikografinių šaltinių duomenų apie gričių kiekis leidžia analizuoti šio augalo kultūrinį paveikslą remiantis Liublino etnolingvistinės mokyklos sukurta metodologija, kuria remiantis galima atskleisti dalinį etnolingvistinio aprašo modelį. Empirinių tyrimų pagrindą sudaro *Lietuvių kalbos žodyno*, *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno*, *Zanavykų šnektos žodyno*, *Kazlų Rūdos šnektos žodyno*, *Jurbarko šnektos žodyno rankraščio*, *Dieveniškų šnektos žodyno*, *Kupiškėnų žodyno*, *Vidiškių šnektos žodyno*, *Zietelos šnektos žodyno*, *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodyno*, *Kretingos tarmės žodyno*, *Šiaurės vakarų žemaičių žodyno*, *Druskininkų tarmės žodyno*, *Pietinių pietų aukštaičių žodyno*, *Lazūnų tarmės žodyno*, *Kaltanėnų šnektos žodyno* duomenys.

Ieskats latviešu ģeolingvistikas attīstībā

Referāta mērķis sniegt ieskatu latviešu ģeolingvistiskās izpētes gaitā, analizēt nozīmīgākos izdevumus šajā jomā, pievēršot uzmanību ģeolingvistisko karšu veidošanas metodoloģijai dažādos laika posmos.

Latviešu valodas ģeolingvistiskās izpētes sākumi meklējami 19. gadsimta otrajā pusē un saistāmi ar luterāņu mācītāja, valodnieka, folklorista un etnogrāfa Augusta Bīlenšteina vārdu. 1892. gadā viņš publicēja pirmo dialektālo parādību izoglosu karti, kurā galvenā uzmanība veltīta fonētiskajām un morfoloģiskajām iezīmēm. A. Bīlenšteins ir arī termina izoglosa autors. 20. gadsimta 30. gados latviešu valodas izoglosu atlanta ideju ir izvirzījis Jānis Endzelīns. 1939. gadā Velta Rūķe ar izoglosām ir attēlojusi Latgales izlokšņu, bet 1940. gadā – Kurzemes un Vidzemes lībisko izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās īpatnības. Tai pašā laikā viņa ir izstrādājusi vairākas kartes, kurās izmantoti tikai simboli. Šī tradīcija turpinājās arī 50. un 60. gados (Elfrīda Šmite, Milda Graudiņa, arī Marta Rudzīte).

Gatavojot Latviešu valodas dialektu atlanta (LVDA) leksikas sējumu 20. gadsimta beigās, dialektālās parādības kartēs rādītas ar krāsainiem laukumiem un simboliem, retāk ar izoglosām. 21. gadsimta latviešu dialektoloģijā publicēti vairāki LVDA sējumi, kuru kartes veidotas, izmantojot programmu Paint Shop Pro. Tajās izmantoti jau tradicionālie kartografēšanas paņēmieni. 2022. gadā LU Latviešu valodas institūta izstrādātajā vietnē dialekti.lv sagatavota platforma latviešu valodas dialektu digitālu karšu brīvpieejai. Šobrīd pieejama un ērti lietojama interaktīva latviešu valodas dialektu un izlokšņu karte, kā arī tajā ievietotās fonētikas kartes (saknes zilbes intonācijas dažādie varianti, skaņu fonētiskie pārveidojumi u. c.), morfoloģijas kartes (vietniekvārdu locījums pie vajadzības izteiksmes, vairāku darbības vārdu formas u. c.). Ievietotas arī dažas leksikas kartes (pūces, grauda u. c. nosaukumi), kā arī atsevišķas sintakses kartes (objekta locījums aiz darbības vārda vajadzēt u. c.), kas brīvpieejā nodrošinās latviešu un arī baltu valodu pētniekiem, kā arī citiem interesentiem viegli lietojamu latviešu valodas izlokšņu karšu kopu.

Lietuvių kalbos žuvų pavadinimų variantiškumas ir motyvacija

Pranešimas skirtas lietuvių kalbos žuvų pavadinimų motyvacijos ypatybių pristatymui. Siekiama atskleisti, kokius konceptualiuosius požymius padeda išryškinti leksemų motyvacijos analizė.

Remiamasi kompleksinio lingvistinio tyrimo metodologine praktika, kai vienos semantinės (resp. teminės) grupės nariai tiriami onomasiologiniu, semasiologiniu, etnolingvistiniu aspektu. Tyrimo aktualumą ir naujumą lemia holistinis požiūris į objektą. Lietuvių kalbos leksika onomasiologiniu aspektu tiriama mažai: menkai analizuojamas santykis tarp motyvuotųjų ir nemotyvuotųjų žodžių, nežinoma, kokie nominacijos tipai, rūšys, būdai ar priemonės dominuoja, nenustatyti motyvacijos požymiai bei juos jungiantys kognityviniai motyvacijos modelių kūrimo principai. Semasiologinė ir onomasiologinė pavadinimų analizė gali padėti atskleisti, kaip kalbinė bendruomenė suvokia ir kategorizuoja pasaulį, kaip onomasiologinė žodžio struktūra atliepia konceptualiojo pasaulio fragmentus ir perteikia kalbinį pasaulėvaizdį.

Empirinė medžiaga šiam tyrimui buvo surinkta iš leksikografijos šaltinių. Lietuvių kalbos žuvų pavadinimai – ypač gausi žodžių grupė: užfiksuota per penkis šimtus tokios semantikos invariantinių leksemų.

Tarminio suvokimo (*emic*) kiekybinė patikra Kauno marių apylinkėse

Greta įprastos tarmės įsigalėję vietiniai kalbų variantai diktuoja naujus tyrimus daugiamatės dialektologijos lauke. Tarminiai plotai gali būti įvairesni, nei nurodyta XX a. klasifikacijose. Be to, dėl migracijos, sociokultūrinių veiksnių ir gyventojų kartų kaitos išryškėja tarminės ir netarminės kalbos sąveika, nevienodai suvokiama ir pačių vietinių gyventojų.

Tarminė ir netarminė kalba fiksuojama dviem lygmenimis: 1) teritoriniu (tame pačiame *Lietuvių kalbos atlaso* punkte ir net toje pačioje vietovėje gali įvairuoti tarminės ir netarminės formos) ir 2) pateikėjo lygmeniu (tarminės ir netarminės ypatybės vartojamos pramaišiu to paties žmogaus kalboje).

Šios tendencijos fiksuotos ir Kauno marių apylinkėse: 2020 m. vienuolikoje vietovių buvo apklausti 52 gyventojai, kurie XX a. 6-ajame dešimtmetyje statant Kauno hidroelektrinę turėjo išsikelti iš gimtojo Nėmuno slėnio (gyvenamąją teritoriją užliejus, suformuotos Kauno marios). Bendraujant su gyventojais, girdint nenuosekliai vartojamas tarminės ir netarminės formas, buvo klausta, koks jų požiūris į tarmę, t. y. rinkti duomenys iš *emic* (tiriamojo) perspektyvos. Atsižvelgus į skirtingus pateikėjų vertinimus (vienų pateikėjų teigimu, tiriamajame plote nekalbama tarmiškai, kiti pateikėjai nurodė tarmę esant), nuspręsta patikrinti, kaip *emic* vertinimai koreliuoja su *etic* (tyrėjo perspektyvos) duomenimis.

Siekiant įgyvendinti šį tikslą, sudarytas būdingiausių tarminių ypatybių modelis. Aprašomosios statistikos metodu apskaičiuoti kiekvienos ypatybės tarminiai koeficientai ir kiekvieno pateikėjo tarminiai rodikliai. Suformavus tris *emic* kategorijas (tarmės nėra / nežino (neatsakė) / kalba tarmiškai), išsiaiškinta, kaip vertinimai iš *emic* perspektyvos (ne)sutampa su statistiniais tarmiškumo įverčiais: net jeigu pateikėjai *emic* lygmeniu nurodo nekalbantys tarmiškai, paprastai iš *etic* perspektyvos jų kalboje tarminių ypatybių aptinkama. Šiuo tyrimu akcentuojama kokybinių ir kiekybinių dialektologinių tyrimų svarba ir atskleidžiama vietinių gyventojų, paprastųjų kalbos vartotojų, tarminė (ne)kompetencija.

JOŽICA ŠKOFIC

The Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (ZRC SAŽU) | Fran Ramovš slovenų kalbos institutas, Slovėnijos mokslų ir menų akademijos Mokslinių tyrimų centras (ZRC SAŽU)

Interactive Slovenian Linguistic Atlas: New Tools in Slovenian Geolinguistics for International Use

Slovenian dialects have been the subject of geolinguistic research since the first half of the 20th century (Wenker, Tesnière), and the idea for the Slovenian Linguistic Atlas (SLA) was initiated in 1934 by Slovenian linguist Fran Ramovš. Nearly eighty years later, the first SLA volume was published in 2011, the second in 2016 and the third in 2023. The SLA publications are freely available online in PDF format (on the ZRC Publishing website), and the dialect words, collected and presented in SLA, are also included in the online dictionary portal www.fran.si and the school dictionary portal www.franček.si.

Since 2020, the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language has been running the Interactive Atlas of Slovenian Dialects project. Its main goal is to develop a model for an interactive dialect atlas, which could be used not only for the creation of a national linguistic atlas, but also for other smaller regional, as well as larger international and multilingual geolinguistic projects. The newly designed DIAtlas database, developed within the framework of this project, represents one of the most advanced collections of relational linguistic data. It serves as both a linguistic and geographical database, as well as a web interface (application) for working with linguistic data. With the help of various filters, it enables the most diverse and comprehensive use of the collected data and their visualization on an e-map, access to archival data (i.e. image and audio material), and the ability to supplement dialect material through crowdsourcing. Additionally, it offers free access to various online linguistic publications and relevant non-linguistic collections. Moreover, the collection also serves as a source and tool for creating an ongoing e-dictionary, where lexicographically arranged dialect words are equipped with morphological analyses and linked into word families. The lexis from the e-dictionary is also connected to online linguistic maps, allowing for the visualization of its geographical distribution.

VIOLETA ŠVAIKOVSKAJA

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas | Institute of Lithuanian Language and Literature

„Aš tikriausiai 4 bet penketais išlaikydavau visada“ – išsilavinimo samprata Šalčininkų krašto gyventojų autobiografiniuose pasakojimuose

Šiame darbe remiamasi Liublino etnolingvistinėje mokykloje vyraujančiu įsitikinimu, jog kalboje glūdi kultūrinės aplinkos suformuotos subjektyvios žinios apie pasaulį bei jo interpretacija. Taigi, vadovaujantis šia prielaida, siekiama pažvelgti į pietryčių Lietuvoje išsidėsčiusio Šalčininkų krašto gyventojų pasakojimuose gvildenamą išsilavinimo sampratą ir pagrįsti jo kaip galimos kultūremos statusą. Terminas „kultūrema“, itin parankus norint atskleisti Lietuvos paribyje lietuvių ir slavų kalbas ir kultūras jungiančios teritorijos gyventojų pasaulio koncepciją, apibrėžiamas kaip etnolingvistiniai vienetai, padedantys suvokti tautinės, etninės arba regioninės bendruomenės pasaulėvaizdį, specifiškumą, tapatybę bei santykį su praeitimi ir dabartimi.

Darbo objektas – 2012 ir 2016 m. ekspedicijų į Šalčininkų rajono apylinkes užrašyti vyresniosios kartos gyventojų autobiografiniai pasakojimai. Tyrimas atliktas taikant sakinės istorijos metodinę prieigą, o tiriamoji medžiaga apdorota kokybine etnolingvistine analize, leidžiančia nustatyti subjektyvią ir savitą informantų lūpomis perteiktą pasaulio sampratą. Atlikta išsilavinimo temos analizė atskleidė dvi ryškias tendencijas: visų pirma, išsilavinimas matuojamas ne baigtų klasių skaičiumi, o mokykloje, savarankiškai arba kitokiais būdais įgytais gebėjimais, ir, visų antra, vis didėjančią jo svarbą, pasireiškiančią tiek respondentų pasakojimuose apie mokyklą, jos nelankymą lėmusias aplinkybes, tiek jiems kalbant apie savo atžalų išsimokslinimą ir pasiekimus. Pirmasis polinkis dažnai atsiskleidžia interviu dalyvių naratyvuose vartojamuose priešpriešos jungtukuose „bet“ arba „tačiau“, o antrasis – priežastį aiškinamuoju jungtuku „nes“ ir šios temos plėtojimu, tačiau pasakojimą konstruojant ne aplink save, o kitus, respondentui artimus asmenis.

Nederinamasis pažyminsys: valdymas ar šliejimas?

Kompiuterizuojant kalbą kartais iškyla problemų dėl spausdintose gramatikose pateikiamų žinių netikslumo. Bandant automatizuoti lietuvių kalbos sintaksinę analizę pasirodė, kad labai nepatogus kompiuteriniam apdorojimui faktas yra tai, kad laikoma, jog nederinamasis pažyminsys yra valdomas pažymimojo žodžio. Veiksmažodžių valentingumas aprašytas Nijolės Sližienės knygoje „Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas“, būdvardžių valentingumas aptartas Loretos Vaičiulytės-Semėnienės disertacijoje, kitų žodžių (daiktavardžių,rieveiksmių, skaitvardžių) valdymą galima nustatyti pagal semantinius žodžio požymius. Nederinamojo pažyminio valdymo negalima aptikti jokiomis gramatinėmis priemonėmis.

Aptariant sintaksinius ryšius pačiais bendriausiais bruožais didesnio nuomonių išsiskyrimo paprastai nebūna. Visi pripažįsta, kad derinimas – tai toks sintaksinis ryšys, kai priklausomas žodis įgyja pagrindinio žodžio formą – giminę, skaičių, linksnį. Nesutarimai tarp kalbininkų prasideda apibrėžiant valdymą. Kad keturi linksniai – kilmininkas, naudininkas, galininkas ir įnagininkas – yra valdomi, sutinka visi. Skirtingai žiūrima į vietininko valdymą: nuo šio linksnio kaip valdymo pavyzdžio pateikimo iki griežto pasisakymo, kad vietininkas negali būti valdomas. Naujausioje literatūroje aprašomi tik du sintaksinių ryšių tipai – komplementavimas ir modifikavimas, nedarant skirtumo tarp derinimo ir šliejimo, ir nurodoma, kad valdymu vadinamas toks sintaksinis ryšys, kai vienas žodis dėl prasmės reikalauja kito žodžio, o toks ryšys, kai nei reikšmės, nei sintaksės požiūriu joks papildymas žodžiui nėra būtinas, nors jis su tuo žodžiu sintaksiškai yra susijęs, jau nėra valdymas.

Bet kuris valdymo atvejis turi formalų požymį, visada galima formaliai matyti, kad tai yra valdymas, tuo tarpu šliejimo niekaip negalima numatyti, todėl visos aplinkybės ir nederinamasis pažyminsys yra šliejami prie pažymimojo žodžio.

Prielinksninė konstrukcija, kaip ir linksnis, gali būti ir valdoma, ir šliejama prie pagrindinio žodžių junginio dėmens, pvz., prielinksninė konstrukcija „į + galininkas“ žodžių junginyje „panardinti į vandenį“ yra valdoma, o žodžių junginyje „rašyti į Vilnių“ – šliejama.

AURELIJA TAMULIONIENĖ

Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Lietuvos mokinių kalba: kokių pokyčių laukti?

Per kalbos (kalbų) pasirinkimo ir vartojimo polinkius atsiskleidžia ir kalbos galia, ir gyvybingumas, juk tai, kaip mes bendraujame kasdieniame gyvenime, formuoja mūsų kalbą. Taigi iš dabartinės mokinių kalbos vartojimo tyrimų galima spėti, kokia bus kalba ateityje, kokių pokyčių laukti.

2023–2024 m. pirmą kartą Lietuvoje Lietuvių kalbos institute atlikta reprezentatyvi gimnazijų vyresniųjų klasių mokinių apklausa, kurioje dalyvavo 4 305 apklausiamieji iš visos Lietuvos. Šio pranešimo pagrindas – mokinių atsakymai į klausimyno I dalies klausimus dėl kalbos pasirinkimo ir vartojimo kasdieniame gyvenime: bendraujant namuose, su draugais, socialiniuose tinkluose, naršant internete, skaitant knygas. Apklausiamieji galėjo pažymėti vieną ar kelias kalbas iš pateikto sąrašo (lietuvių, anglų, rusų, lenkų) arba įrašyti kitą kalbą, jeigu jos sąrašė nėra.

Šio pranešimo tikslas – pristatyti kalbos vyravimo kasdienėje vartosenoje sritis, parodyti, kuriai kalbai (kalboms) mokiniai teikia pirmenybę skirtingose komunikacinėse situacijose ir kaip kalbos vartosenos bendrybės ir skirtumai atsiskleidžia skirtingose Lietuvos vietovėse.

EDMUNDAS TRUMPA

University of Latvia | Latvijas universitetas

Formančių dinamikos lyginimas kaip vienas iš galimų metodų latvių kalbos ir jos tarmių prozodijos tyrimuose

Eksperimentinėje fonetikoje naudojami įvairūs PRAAT ir kitų programų skriptai teikia naujas galimybes kiekybiškai ir kokybiškai ištirti prozodinę kalbos (tarmių) struktūrą. Šiuo metu Latvijos universiteto Latvių kalbos institute atliekamo latvių bendrinės kalbos ir Kuršo lyvių tarmės priegaidžių tyrimo naujovė – sukurtas būdas palyginti greitai vizualizuoti pirmosios ir antrosios formančių (F1/F2) judėjimą tarp priebalsių.

Šis parametras, sąlygiškai rodantis liežuvio pakilimą (burnos atvirumą), tarimo eilę, iš dalies – lūpiškumą, baltų prozodijos darbuose dėl sudėtingų procedūrų iki šiol analizuotas mažiausiai – akustiškai apibūdinant priegaidę tradiciškai buvo nustatomi trukmės, pagrindinio tono (F0) ir intensyvumo rodikliai.

Abscisių ir ordinačių ašyje per 10 taškų nubrėžta balsio kokybės kreivė teikia informacijos apie balsio kintamumą (aiškėja, kad iš esmės konsonantinei aplinkai jautrūs ir poliftongiški yra visi, net monofonų alofonai), aprašyti stabilesnes ir „judančias“ atkarpas, kitimo greitį. Skirtingoms klasėms priklausantys priebalsiai daro nevienodą įtaką balsio kokybei, todėl jie juda skirtingomis kryptimis ir palieka skirtingus pėdsakus. Viena vertus, tokia alofonų įvairovė sudėtingai aprašoma ir klasifikuojama, antra vertus, leidžia įžiūrėti tai, kas fonologijoje vadinama stipriosiomis ir silpnosiomis pozicijomis.

Tradiciškai manoma, kad tik nedidelėje 3 priegaidžių zonoje Vidžemės šiaurės rytuose yra / būta tęstinės, krintančiosios ir laužtinės priegaidžių kontrasto ($\sim : \backslash : \wedge$), kurio viena iš svarbesnių indikacijų – nevienoda pagrindinio tono moduliacija. Savo ruožtu latvių BK, taip pat vidurio ir lyvių tarmėje, gyva tik tęstinės ir netęstinės priegaidžių opozicija ($\sim : N$, kur N – tai sutapusios \backslash ir \wedge).

2023–2024 m. BK ir lyvių tarmėje įrašytų keliasdešimties minimaliųjų porų F1 ir F2 dinamikos analizė leidžia įtarti, kad tam tikrose pozicijose, kurias galima laikyti stipriosiomis, kokybinis kontrastas tarp \backslash ir \wedge išlieka net ir tais atvejais, kai pagrindinio tono kreivės nerodo jokių skirtumų. Be to, atrodo, kad šis kontrastas atspindimas skirtingomis formančių trajektorijomis, priklausomai nuo informantų kilmės regiono.

Pranešime bus aptariami atskiri tyrimų rezultatai, pasidalinta išvalgomis dėl alofonų kokybės kitimo dėsninumu.

NIJOLĖ TUOMIENĖ

Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Situacinė kodų kaita – veiksminga komunikacijos strategija Pietryčių Lietuvoje

Pranešime keliama dvikalbių (daugiakalbių) Pietryčių Lietuvos vietinių gyventojų bendravimo ypatumų problema. Tyrimo tikslas – nustatyti situacinę kodų kaitos pobūdį lyginant formalius pokalbių epizodus su įvairaus amžiaus žmonių dialogais, užfiksuotais privačioje aplinkoje. Šiame tyrime situacinė kodų kaita yra bendruomenės polinkis vartoti skirtingas kalbas ar kalbų atmainas skirtingose socialinėse situacijose, rečiau – keisti kalbines struktūras, kad būtų pakeista esama socialinė aplinka. Kodų kaitai sistemingai įtakos turi kontekstas ir aplinka, kurioje žmogus gyvena.

Pietrytiniame Lietuvos paribyje gyvenantys žmonės, bendraujantys įvairiose gyvenimo situacijose ir siekiantys geriau suprasti vieni kitus bei pasiekti adresatą, susikuria tam tikrą bendravimo strategiją: pasirenka arba sukuria tam tikrą kalbos kodą konkrečiai informacijai ar temai aptarti. Tyrime aiškinamasi, kada pašnekovai laikosi pasirinkto kodo, kada ir kodėl bando jį (pa)keisti. Kokie pokyčiai vyksta ar jau įvyko: ar toks kalbinis elgesys – nenumatytas, intuityvus ir spontaniškas, ar sąmoningas ir apgalvotas.

Pokalbių analizė kokybiniu tyrimo metodu rodo, kad situacinė kodų kaita ne visada yra spontaniškas reiškinys. Ypač oficialiame bendravime į tai žiūrima kaip į kryptingą veiklą – skirtingoje socialinėje aplinkoje kalbėtojai sąmoningai pereina iš vienos kalbos į kitą arba viename pokalbyje (komentare, pranešime ir pan.) bando pasakyti (ar pakartoti) kai kurias frazes, pavadinimus, terminus kita kalba. Kalbėtojai (pranešėjai) atsižvelgia į tai, kokią kalbą vartoja viena ar kita socialinė grupė. Pavyzdžiui, Šalčininkų r. viešasis transportas ir parduotuvės dažniausiai „persijungia“ į rusų kalbą, nes šią kalbą supranta visų amžiaus grupių gyventojai, o bendruomenės susibūrimuose ar šventėse dominuoja lenkų kalba.

Preliminari išvada: situacinė kodų kaita tampa universalia strategija komunikaciniams tikslams pasiekti ir tam tikroms pokalbio funkcijoms atlikti. Skirtingo turinio formalių ir privačių pokalbių Pietryčių Lietuvos dvikalbėse ir daugiakalbėse bendruomenėse analizė leido nustatyti aštuonias situacijas – galimas kodų kaitos strategijas.

Vienatvės vaizdinys publicistikoje

Šio pranešimo objektas – vienatvės samprata, remiantis skirtingomis žodžio *vienatvė* formomis publicistikoje. Struktūrinis požiūris į reikšmę derinamas su kognityviniu etnolingvistiniu. Analizuojami žodžių tarpusavio ryšiai ir žiūrima, koks / kaip yra verbalizuojamas vienatvės vaizdinys – galintis kisti tam tikras žmogaus sąmonėje glūdintis apibendrintas ankstesnio suvokimo ir (ar) patirties mentalinis vaizdas.

Tai 700 tekstyno pavyzdžių paremtas (*corpus-based*) tyrimas. Medžiaga rinkta iš Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre sudaryto Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (DLKT).

Pranešime, atsižvelgus į žodžio *vienatvė* definicijas pagrindiniuose lietuvių kalbos žodynuose ir trumpai referavus kitų autorių vienatvės tyrimus, keliamas klausimas, ar vienišius visada yra vienas, ar (kada) vienatvė jam gali būti būtina ir kaip skleidžiasi semantinis vienatvės kontinuumas.

DANUTĖ VALENTUKEVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas | Institute of the Lithuanian Language

Varėnos geolekto zonos tarmiškumas: kietinamo priebalsio / realizacijos pokyčiai

Naujuosiuose tarminiuose dariniuose – geolektuose ir regiolektuose – fiksuojamų tarminių požymių kiekis yra nevienodas. Vienu informantų kalboje jie gali būti realizuojami sistemingai, kitų – nesistemingai arba visiškai nerealizuoti. Tokiu atveju tarminis požymis neatlieka savo skiriamosios funkcijos, todėl negali būti laikomas požymiu. Naujuosiuose tarminiuose dariniuose jis atlieka tik tarmiškojo žymens funkcijas.

Šio pranešimo tikslas – kietinamo priebalsio / kiekybinis įvertinimas Varėnos geolekto zonoje. Tyrimui medžiaga rinkta pusiau struktūruotu interviu iš 11 Lietuvių kalbos atlaso punktų: Sarapiniškių (LKA 647), Valkininkų (LKA 649), Varėnos (LKA 678), Merkinės (LKA 688), Akmens (LKA 662), Marcinkonių (LKA 697), Darželių (LKA 696), Kabelių (LKA 704), Vydenių (LKA 679), Rudnios (LKA 698), Dubičių (LKA 699). Analizuojama trijų amžiaus grupių: vyresniosios (nuo 51 m. ir daugiau), vidurinės (31–50 m.), jaunesniosios (18–30 m.) per 80 val. garso įrašų.

Kietinamo priebalsio / realizavimas vertinamas dviem metodais: kompiuterine *Gabmap* programa ir Fumio Inoue kiekybinių įverčių metodu, kurį lietuvių geolingvistikoje adaptavo Danguolė Mikulėnienė. Priebalsio / kietinimas vertinamas kaip teoriškai galimų ir realiai pavartotų tarminių formų santykis. Kuo tarminių atvejų skaičius procentiškai didesnis, tuo tarmiškesnis vietinis kalbos variantas.

Tyrimo medžiaga rodo, kad šis tarminis požymis būdingas visoms trimis kartoms. Statistiškai apskaičiuoti priebalsio / kietinimo rodiklių vidurkiai parodė, kad šį tarminį požymį labiausiai išlaiko vyresnioji karta, mažiau – vidurinė ir mažiausiai – jaunesnioji karta. Jaunimo kalboje priebalsio / kietinimas yra tapęs nestabiliu tarmiškuoju žymeniu, kuris siejamas su regiolektu. Nors priebalsio / kietinimas būdingas ne tik pietų, bet ir rytų aukštaičiams, šio tarminio požymio kaita taip pat atspindi konvergenciją su bendrine kalba.

Towards a New Terminology in Latvian Geolinguistics: The Case of the Livonic Dialect of Courland / Ceļā uz jaunu terminoloģiju latviešu valodas ģeolingvistikā: Kurzemes lībisko izlokšņu piemērs

As the division of the territorial dialects of the Latvian language does not actually correspond to the real situation – it conforms to the borders of the administrative-territorial units of 1939 rather than the actual linguistic landscape, it is necessary to evaluate the need for a more detailed classification of Latvian dialects and to adopt appropriate terminology, such as the terms ‘geolect’ and ‘regiolect’, which are widely used in geolinguistics. The aim of this study is to elucidate the problem of the historical division of the so-called Tamian (tāmnieku) subdialects belonging to the Livonic dialect spoken in Courland (Kurzeme) into deep and non-deep ones, as well as the relevance of the existing terminology denoting them. Although the division of the Tamian subdialects into deep and non-deep ones is traditionally accepted in Latvian dialectology, no dialectal features have been so far defined for the distinction of each group.

The author proposes the following phonetic features, identified in the doctoral thesis “The Dynamics of the Phonetic and Morphological System of the Deep Tamian Subdialects” (University of Latvia, 2023), to be considered as characteristic for distinguishing the Tamian subdialects: 1) loss of long monophthongs / diphthongs in suffix-syllables of infinitive forms; 2) use of the vowel *e* (*// e // a*) in end-syllables of nominals in certain cases; 3) use of the vowel *e* (*// e*) in end-syllables of 2nd conjugation simple present / past verb forms and 3rd conjugation simple past verb forms; 4) change of voiceless consonants into voiced or semi-voiced ones in the final position of a word or a prefix.

These features are now predominantly used in the northern part of Courland; while in the southern part they have diminished or disappeared entirely. Based on this, the author suggests rejecting the current distinction between deep and non-deep Tamian subdialects and proposes adopting new, appropriate terminology for denoting the Livonic dialect spoken in Courland.